

Ekonomporträttet: Albert Otto Hirschman*

Albert Otto Hirschman gjorde sig på 50-talet känd som utvecklingsekonom. Han lanserade då begrepp såsom "obalanserad tillväxt" och "länkeffekter". Senare kom han att anamma ett något bredare samhällsvetenskapligt perspektiv. Hirschman publicerade på 70- och 80-talen banbrytande studier om kopplingen mellan den offentliga och privata sfären. Han har i detta sammanhang visat att det finns alternativ till de traditionella marknadsmekanismerna för att uppnå högre ekonomisk effektivitet. Genom att avvisa tron på lagbundenheter och i stället framhålla det oväntade och möjliga, har Hirschman blivit en särpling bland de stora ekonomiska tänkarna.

"[A]fter so many failed prophecies, is it not in the interest of social science to embrace complexity, be it at some sacrifice of its claim to predictive power?" (Hirschman [1986a s 139])

Albert Hirschman torde vara en av de mest uppskattade ekonomerna i vår tid. Detta gäller speciellt om man avser ekonomer som gjort insatser på områden som ligger utanför den ekonomiska vetenskapens traditionella gränser. Genom att exempelvis inte låta reducera det politiska livet till att enbart bli en ekonomisk företeelse har Hirschman vunnit aktning bland både statsvetare och sociologer. Hirschmans analys är klart olik den som förespråkas av Public Choice-skolan och kan inte heller sägas inrymmas i den konventionella välfärdsteoretiska traditionen.

Hirschman har ofta kritiserat de implicita och explicita antagandena som den neoklassiska läran grundar sig på. Han har dessutom ofta tagit avstånd från det etablerade teoretiska modellbyggandet och andra abstraktioner, oavsett doktrinär hemvist. Detta har dock inte hindrat honom från att själv ställa upp egna teoretiska konstruktioner. Hirschman söker inte efter det förväntade utan framhåller i stället det oväntade, där det möjliga får större utrymme än det troliga. Wilber och Jameson [1992, s 125] menar att "economists do not learn and follow Hirschman, there is little 'normal science' ongoing in his tradition of economics." Trots detta har Hirschmanska termer och tankar om obalanserad tillväxt, länkeffekter och "exit and voice" blivit centrala och väletablerade begrepp för flertalet utvecklingsekonomer och samhällsvetare.

MARTIN ANDERSSON är doktorand vid ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet. Han fördjupar sig i utvecklingsekonomi med speciellt intresse för utvecklingsstrategier i Latinamerika och Sydostasien.

* Jag är tacksam för synpunkter på en tidigare version av denna artikel från Carl-Axel Olsson, Joakim Appelquist, Agneta Kruse och Teresa Rindefjäll.

Hirschman och det personliga engagemanget

Hirschman har således aldrig rättat in sig i de konventionella ekonomiska leden, utan förblivit något av en disciplinär gränsöverskridare. Detta kan kanske delvis förklaras av det äventyrliga och kringflackande liv han har levt.¹ I ungdomen, då de flesta av oss formar vår världsuppfattning och grundlägger våra referensramar, var Hirschman en handlingarnas man. Det är mer av en hemingwaysk hjälte än Hesses Siddhartha över Hirschmans yngre år. Läkarsonen Albert föddes i en judisk familj i Berlin 1915 och engagerade sig i unga år mot de framväxande fascistiska strömningarna i landet och var aktiv i Berlins ungsocialistiska rörelse (vilken enligt Hirschman var av socialdemokratisk art). I rädsla för att arresteras för anti-nazistisk verksamhet lämnade Hirschman hastigt Tyskland i början på april 1933 och begav sig till Paris, där han i oktober samma år påbörjade studier vid École des Hautes Études Commerciales (HEC). Efter ett par år i Paris fortsatte Hirschman sina studier vid London School of Economics för att sedan disputera för doktorsgraden i ekonomi vid universitetet i Trieste 1938. Han hade då hunnit med att under en kort period strida på den republikanska sidan i det spanska inbördeskriget.

Under sin två år långa vistelse i Italien verkade Hirschman i den italienska motståndsrörelsen mot Mussolini. Men som en följd av de anti-judiska dekret som utfärdades 1938 fick Hirschman fly även detta land. Hirschmans sista landsflykt ägde rum i slutet av 1940, då han efter två år i Frankrike, hals över huvud, lämnade Europa från Lissabons hamn med båt mot USA. Under de två åren i Frankrike ägnade Hirschman viss tid åt forskning i Paris, men också åt att, under falskt namn, tjänstgöra som frivilligsoldat i den franska armén, tills denna besegrades i juni 1940. Efter den händelsen begav sig

Hirschman till Marseille för att under Varian Frys ledning undsätta politiska och intellektuella flyktingar från det av nazi-Tyskland ockuperade Europa.

Hirschmans akademiska karriär i USA startade på Berkeley. Han hade i egenkap av Italien-expert blivit kontaktad av en professor på Berkeley som ordnade ett Rockefeller-stipendium åt honom. På Berkeley skrev Hirschman sin första bok (Hirschman [1945]) och stiftade bekantskap med Alexander Gerschenkron. Efter en drygt två år lång séjour som soldat i den amerikanska armén i Italien i krigets slutskede kom Hirschman att arbeta med problemen kring den europeiska återuppbyggnaden inom ramen för Federal Reserve Board på inbjudan av just Gerschenkron. När Hirschman 1952 fick en inbjudan från den colombianska regeringen att arbeta som rådgivare åt National Planning Council i Bogota, accepterade Hirschman erbjudandet och kom att tillbringa fyra år i Colombia, både som offentlig och privat konsult. Efter dessa år återvände Hirschman till USA och Yale, där han 1958 utgav sin genombrottsbok *The Strategy of Economic Development*. Efter ytterligare ett par vistelser vid Columbia och Harvard har Hirschman sedan 1974 varit verksam vid the Institute for Advanced Study vid Princeton.

Hirschman och utvecklingsekonomin

Erfarenheterna i Colombia och studierna i ekonomisk geografi vid HEC utgjorde, enligt Hirschman, inspirationskällor vid skrivandet av *Strategy* (Hirschman [1995a]). Boken kom att avvika från dåtidens regerande Big Push- och Take Off-

¹ Uppgifterna i detta biografiska avsnitt är hämtade från Hirschman [1985], Mc Pherson [1987], Coser [1984] och de åtta självbiografiska kapitlen i Hirschman [1995a].

modeller, och likt Gerschenkron kritiserade Hirschman idén att vissa förutsättningar måste finnas på plats för att utveckling skall komma till stånd (Hirschman [1958]). Hirschman menade att man i stället bör rikta blicken åt mer övergripande processer där ekonomiskt och politiskt beslutsfattande strålar samman. Hirschman lät också förstå att utveckling kan karaktäriseras som en tidskrävande inlärningsprocess, och det var i detta sammanhang som tanken om den obalanserade tillväxten föddes. Obalanserad utveckling innebär enligt Hirschman inte bara en riktigare beskrivning av hur länder tidigare har utvecklats. Den är också eftersträvansvärd. Den bristande balansen gör nämligen att mer resurser utnyttjas och om en sektor eller industri avancerar, kan de resterande delarna av ekonomin ägna sig åt att komma ikapp. Den mest knappa resursen i ett mindre utvecklat land är beslutsfattandet, vilket aktiveras genom att ojämvikten hålls vid liv.

Den obalanserade tillväxtens dynamik karaktäriseras också av länkeffekter bakåt och framåt i ekonomin: en industris produktion kräver en input, vars framställning då sporras; respektive att en industris slutprodukt verkar som input i en annan industri.

I Hirschmans följande två böcker, *Journeys toward Progress* [1963], och *Development Projects Observed* [1967], studeras dels politiska, sociala och psykologiska utvecklingsaspekter, dels hur ett antal Världsbanksfinansierade projekt har absorberats i olika länder. Det är återigen beslutsfattandet som sätts i blickfånget. I den senare boken inför Hirschman bl a "den gömmande handens" princip, vilken innebär att många av de svårigheter som kantar en förändringsprocess ofta är undandömda och därför tillfälligt osynliga. Detta är dock oftast positivt, då förändringsprocesser inte behöver avbrytas p g a förutsedda hinder. När problem sedan dyker upp kan dessa ändå lösas eftersom krisen i sig ofta aktiverar kreativiteten.

Hirschman menar också att man i det förångna snarare snubblat in på vägen mot politisk och ekonomisk utveckling, än att utvecklingen genererats genom rationellt beteende eller noggrann planering. Trots emfasen på beslutsfattandet, är det inget grandios planeringstänkande à la Myrdal som Hirschmans analys mynnar ut i. Hirschman hade ju på nära håll kunnat se konsekvenserna av en allomfattande planering under sina år i Italien och det var kanske dessa erfarenheter som lade grunden till hans skepsis mot storskaliga statliga arrangemang. Men att Hirschman i detta sammanhang inte drog samma slutsatser som exempelvis Hayek, att prisa den fria marknadens lov, beror på att Hirschman såg den offentliga sfären som ett viktigt komplement till marknaden.

Hirschman och samhällsvetenskapen

Enligt Hirschman hamnade det utvecklingsekonomiska tänkandet i kris eftersom de ekonomiska och politiska katastroferna i tredje världen var mer mångfasetterade än vad disciplinen kunde hantera. Därför kunde inomvetenskapligt framåtskridande inte längre genereras (Hirschman [1982a]).

Hirschman som ju redan avvek från den utvecklingsteoretiska huvudfåran tog ett till synes långt steg från tredje världens problem då han 1970 utkom med sin *Exit, Voice and Loyalty*. I denna bok försöker Hirschman koppla samman ekonomi och statsvetenskap genom begreppen "exit" och "voice". Exit utgör det traditionella marknadsvalet och voice innebär det offentliga agerandet och verbala opponerandet. Med exit menas att en kund slutar att köpa en viss vara eller att en medlem säger upp sitt medlemskap i en organisation. Med voice menas att kunden eller medlemmen höjer sin röst och visar sitt missnöje med företaget eller organisationen.

Hirschman visar alltså att voice kan

fungera som en återhämtningsmekanism för ett företag som på grund av exempelvis sjunkande kvalitet på sina produkter sett sin situation på marknaden förvärras. Det råder ett växelspel mellan exit och voice men att den optimala blandningen skiljer sig från fall till fall, behöver nog inte tilläggas. Hirschman laborerar med en mängd situationer där dessa begrepp, med olika styrka, är användbara och han menar att det är mer än en semantisk skillnad mellan begreppen: "while exit requires nothing but a clearcut decision, voice is essentially an *art* constantly evolving in new directions. [...] The presence of the exit alternative can therefore tend to *atrophy the development of the art of voice*" (Hirschman [1970, s 43]). Detta betyder dock inte att exit nödvändigtvis är det mest effektiva medlet. Att exit skulle vara en kostnadslös handling är inte säkert, vilket Hirschman visade när han vid ett senare tillfälle återkom till exit-voice-analysen (Hirschman [1981a]). Ett byte från en leverantör till en annan kan vara en kostsam affär. Att i detta sammanhang ägna sig åt voice för att reda ut problemen kan innebära en lägre kostnad.

I en annan artikel lades dock reservationer in när det gällde fördelarna med voice (Hirschman [1981b]). Det kan finnas situationer då voice blir ett vapen för ett fåtal välartikulerade inom en organisation och att det således bara blir deras åsikter som träder fram. Dessa inser då själva fördelen att ägna sig åt voice medan delar av det tysta flertalet som en följd kanske drar sig ur organisationen. Detta är den enda reaktion som majoriteten har att ta till när de voice-skapade förändringarna inom organisationen inte faller dem i smaken.

I *Shifting Involvements* [1982b] fortsätter Hirschman att diskutera kopplingen mellan politik och ekonomi. Analysen belyser krafterna bakom växlingarna i engagemang mellan de politiska och ekonomiska sfärerna. Det växlande engagemanget beror till stor del på att männis-

kan i endera sfären upplever besvikelser och därför byter arena för sitt agerande. Hirschman menar att de mekanismer som verkar i de båda sfärerna skiljer sig åt, men att förväntningarna om agerandets konsekvenser i båda fallen genererar besvikelser.

Hirschmans tankar avviker även från andra delar av den gängse ekonomitraditionen, när han undersöker det så kallade "free-rider"-fenomenet. Innebörden av detta fenomen är att det är osannolikt att folk handlar kollektivt på grund av det rationella i att åka gratisskjuts. Hirschman anser att det föreligger liten överensstämmelse mellan denna lärosats och verkligheten. Med tanke på att free-rider-modellen fick stor genomslagskraft vid mitten på 60-talet (inte minst genom Mancur Olson) och att västvärlden vid just denna tid upplevde början på en våg av kollektiva aktioner mot exempelvis vietnamkriget, ter sig gratisskjuts-påståendet så mycket mer främmande, enligt Hirschman. Det är dock inte teorins oförmåga till förutsägelse som framkallar Hirschmans kritik, utan dess ahistoriska konstruktion.

Med hjälp av begreppet "rebound effect" försöker Hirschman visa att det inte är en cost benefit-kalkyl för framtiden som ligger till grund för kollektivt handlande, eller handlande i allmänhet.² I stället för rationella val är det ett mänskligt särdrag att göra misstag. Rebound-effekten innebär att man efter att ha blivit tillräckligt besviken i sitt sökande efter lycka genom privat konsumtion, kan ha en större benägenhet att ägna sig åt kollektivt handlande. Det är alltså sannolikt att man på basis av tidigare erfarenheter hoppar över till en aktivitet som är helt skild från den som gjort en besviken.

² Hirschman drar paralleller till migrationsteorins push- och pull-förklaringar, där den förstnämnda grovt kan liknas vid rebound-effekten.

Denna tendens att överdriva förmåner och underskatta kostnader, när man växlar från det privata till det offentliga, eller tvärtom, är enligt Hirschman fullt tydlig och han anser det därmed felaktigt att påstå att ”bygoner” alltid är ”bygoner”.

Diskussionen om rebound-effekten innebär en kritik mot free-rider-påståendet eftersom Hirschman inte anser begreppet vara historiskt förankrat. Hirschman menar vidare att det offentliga också kan attrahera människor och att begrepp såsom free-rider-problemet inte ger det offentliga livet rättvisa. Man kan inte, anser Hirschman, ha en begränsad ekonomisk syn på deltagandet i det offentliga livet och räkna in deltagarens ansträngning i strävan efter att uppnå ett mål som en kostnad. Hirschman säger att det ibland kan förhålla sig tvärtom: strävandet är tillfredsställelse i sig. Det är således inte lätt att åtskilja strävandet mot ett mål och själva uppnåendet av detsamma. Med denna logik följer att en individ som vill maximera sina förmåner genom kollektivt agerande, endast kan göra så genom att öka sitt eget engagemang. Den verkligt rationella individen skulle alltså delta aktivt i det offentliga livet och är inte någon fripassagerare.³

Känslan för kollektivet är liksom välvilja eller kärlek ingen knapp resurs för människan och ska inte ses som en sådan. Dessa känslor kan i själva verket öka genom att de praktiseras; men det finns en övre gräns för hur mycket osjälviskhet man kan visa. Efter denna gräns blir mot-sättningen mellan välvilja och självbevaringsdrift akut (Hirschman [1986b]). Det kollektiva engagemanget kan alltså också generera besvikelse som efter en tid medför att samhällsengagemanget förvandlas till ett mer privat agerande. Hirschman menar således att interaktionen mellan det privata och det kollektiva visar att människans beteendemönster inte alltid överensstämmer med grundantagandena i ortodox ekonomisk teori.

Hirschman och moralen

Hirschman har också publicerat ett antal idéhistoriska arbeten, där han behandlat framväxten och förändringen av egenintressebegreppet under den kapitalistiska utvecklingen (Hirschman [1977] och [1986c]). Han har vidare systematiserat olika återkommande argument mot sociala reformer från främst konservativa tänkare. Några exempel är införandet av jämlikhet, allmän rösträtt och välfärds-samhälle (Hirschman [1991]). Ett närliggande område är hur moral och samhällsvetenskap förhåller sig till varandra (Hirschman [1981c]). Samhällsvetenskapen föddes, enligt Hirschman, till viss del ur viljan att befria sig från den gamla moral-lära. Enligt disciplinens förgrundsfigurer som Machiavelli och Montesquieu skulle samhällsvetenskapen stå på egna ben och ägna sig åt hur saker och ting *är* och inte hur de *bör* vara. Även Adam Smith och Karl Marx kan, enligt Hirschman, sägas stå för denna uppfattning.

Studiet av samhället baseras ofta på en intuitiv förståelse av samhällets problem. Denna förståelse omfattas även av gemene man. Karaktäristiskt för samhällsvetenskapen är att man dessutom undersöker förhållanden som inte är så uppenbara och som inte kan förstås enbart med sunt förnuft. Samhällsvetenskapliga landvinningar innebär därför ofta att de oförutsedda konsekvenserna av mänskligt agerande uppmärksammas. Denna arbetsmetod hör enligt Hirschman ofta samman med en moralfri attityd till vetenskapen, medan den sunda förnuftsattityden ofta har en komponent av moral.

Hirschman menar att det inom den ekonomiska vetenskapen varit något av en favoritsysselsättning att påvisa det moraliskt chockerande. Val och beteende hos människan förklaras av hennes strävan att ständigt värna sina privata intressen.

³ Se också Hirschman [1971a], för liknande kritik av ”det kollektiva handlandets logik”.

Hirschman anser att detta arbetssätt hos ekonomer nu har avtagande marginalproduktivitet och att en moralisk komponent i vetenskapen skulle innebära en utmaning för ekonomer. Dessutom har det visat sig att utan ett mått av osjälviskhet så fungerar inte ekonomin bra. Så t ex skulle asymmetrisk tillgång till information mellan köpare och säljare kunna resultera i exploatering av köparen. Egenintresset bör i detta läge alltså kompletteras med viss etik. Den ekonomiska analysen kan förbättras om man utgår från att det förekommer visst inslag av altruism i det mänskliga beteendet.

Hirschman och metodologin

Trots att Hirschmans produktion spänner över en jämförelsevis stor del av det samhällsvetenskapliga fältet finns det ändå några genomgående teman hos honom. Ett av dessa teman är den skeptiska inställningen till lagbundenheten i etablerade teorier och modeller och till deras förklaringskraft. I *Strategy* [1958, s 29] visar Hirschman denna misstro då han säger att:

theories which, because of their high level of abstraction, look perfectly "neutral" as between one kind of economic system and another, often are primarily relevant to the conditions under which they were conceived. [...] An attempt to "apply" them nevertheless may turn out to be a lengthy detour rather than a shortcut. For, as we have become used to looking at reality through certain theoretical glasses, we may for a long time be unable to see it as it really is.

Men det finns också mer konstruktiva drag som är fundamentala i Hirschmans tankevärld. Vad som ofta återkommer är tron och hoppet att social förändring eller ekonomisk utveckling alltid är möjlig. Denna ansats kallar Hirschman för possi-

bilism och att närma sig studiet av samhällets förändring på ett sådant sätt är att: "stress the unique rather than the general, the unexpected rather than the expected, and the possible rather than the probable" (Hirschman [1971a, s 28]).⁴ På så vis blir förståelsen av sociala fenomen och förändringsprocesser större enligt Hirschman. Inget land blir dömt till underutveckling, eftersom en pågående process, låt säga en industrialisering, innefattar en mängd olika krafter och ibland motstridiga orsaksförlopp som ofta spränger ett paradigms väggar och gör förutsägelser till på sin höjd kvalificerade gissningar (Hirschman [1971b]). Historiens vändpunkter beror i hög grad på de olika val som görs under utvecklingens gång och det är just beslutsfattandet som Hirschman i stor utsträckning fäst sin uppmärksamhet på.

Ett av de största hindren för att uppnå förändring är i stället föreställningen att en förändring inte får avvika för mycket från tidigare förändringar (Hirschman [1971c]).⁵ Hirschman menar därför att det är olyckligt att de utvecklade länderna får utgöra referensramar för ett mindre utvecklade land. För det första råder det andra förhållanden idag än för ett par sekler sedan, för det andra har historien uppvisat ett flertal olika vägar till industrialisering, och slutligen, vilket kanske är det viktigaste, kan det ständiga jämförandet undanskymma den utvecklingspotential som existerar i varje samhälle. Vad som krävs är inte i första hand en universalmodell utan möjligheter för samhällsaktörerna att aktivera de egna resurserna och förutsättningarna. En konsekvens av detta är att när Hirschman studerat ekonomiska förändringsprocesser eller andra samhällsfe-

⁴ Se också Hirschman [1986d].

⁵ Detta har Hirschman diskuterat utförligt i ett Latinamerikanskt sammanhang som i Hirschman [1981d], men också i ett vidare sammanhang som i Hirschman [1995b].

nomen, har han försökt hitta medelvägen mellan det privata och det offentliga, mellan ekonomin och politiken. Exit och voice kompletterar varandra och skall inte ses som antagonismer.

Att Hirschman är upphovsman till tankar om växelspelet mellan individualistiskt och kollektivt agerande är föga förvånande i ljuset av hans personliga erfarenheter från 30- och 40-talen. En bättre illustration över möjligheterna att kombinera exit och voice står knappast att finna. Att Hirschman till slut valde exit berodde sannolikt på att situationen inte gav honom något val. Detta visade sig vara lyckosamt eftersom han annars troligen inte hade kunnat höja sin röst. Exit fick honom att behålla livhanken, och voice fick honom att nå ut med en avvikande mening.

Referenser

- Coser, L A, [1984], *Refugee Scholars in America – Their Impact and Their Experiences*. Yale University Press, New Haven.
- Hirschman, A O, [1945], *National Power and the Structure of Foreign Trade*. University of California Press.
- Hirschman, A O, [1958], *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press, New Haven.
- Hirschman, A O, [1963], *Journeys toward Progress - Studies of Economic Policy-Making in Latin America*. The Twentieth Century Fund, New York.
- Hirschman, A O, [1967], *Development Projects Observed*. The Brookings Institution, Washington D.C.
- Hirschman, A O, [1970], *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hirschman, A O, [1971a], "Political Economics and Possibilism", i *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America*. Yale University Press, New Haven.
- Hirschman, A O, [1971b], "The Search for Paradigms as a Hindrance to Understanding", i *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America*. Yale University Press, New Haven.
- Hirschman, A O, [1971c], "Underdevelopment, Obstacles to the Perception of Change, and Leadership", i *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America*. Yale University Press, New Haven.
- Hirschman, A O, [1977], *The Passion and the Interest: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*. Princeton University Press, Princeton.
- Hirschman, A O, [1981a], "Exit, Voice, and Loyalty: Further Reflections and a Survey of Recent Contributions", i *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hirschman, A O, [1981b], "Exit and Voice: Some Further Distinctions", i *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hirschman, A O, [1981c], "Morality and the Social Sciences: A Durable Tension", i *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hirschman, A O, [1981d], "Policymaking and Policy Analysis in Latin America – A Return Journey", i *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hirschman, A O, [1982a], "The rise and Decline of Development Economics", i Gersovitz, Diaz-Alejandro, Ranis & Rosenzweig (red), *The Theory and Experience of Economic Development – Essays in Honor of Sir W. Arthur Lewis*. George Allen & Unwin, London.
- Hirschman, A O, [1982b], *Shifting Involvements – Private Interest and Public Action*. Princeton University Press, Princeton.
- Hirschman, A O, [1985], "A Dissenter's Confession: 'The Strategy of Economic Development' Revisited". I Meier & Seers (red), *Pioneers in Development*. Oxford University Press, Washington D.C.
- Hirschman, A O, [1986a], "Rival Views of Market Society", i *Rival Views of Market Society and Other Recent Essays*. Viking/Penguin, New York.
- Hirschman, A O, [1986b], "Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Categories of Economic Discourse", i *Rival Views of Market Society and Other Recent Essays*. Viking/Penguin, New York.
- Hirschman, A O, [1986c], "The Concept of Interest: From Euphemism to Tautology", i

Martin Andersson

- Rival Views of Market Society and Other Recent Essays*. Viking/Penguin, New York.
- Hirschman, A O, [1986d], "In Defense of Possibilism", i *Rival Views of Market Society and Other Recent Essays*. Viking/Penguin, New York.
- Hirschman, A O, [1991], *Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Hirschman, A O, [1995a], åtta självbiografiska artiklar i *A Propensity to Self-Subversion*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hirschman, A O, [1995b], "Industrialization and Its Manifold Discontents: West, East, and South", i *A Propensity to Self-Subversion*. Harvard University Press, Cambridge.
- Mc Pherson, M S, [1987], "Albert Otto Hirschman", i Eatwell, J, Milgate, M & Newman, P (red), *The New Palgrave – A Dictionary of Economics, del 2*. The Macmillan Press Limited, London.
- Wilber, C K & Jameson, K P, [1992], "Albert O. Hirschman", i Samuels, W J (red), *New Horizons in Economic Thought – Appraisals of Leading Economists*. Edward Elgar, Vermont.